

šejh prof. dr. abdurrahman el-hulv

vremensko-prostorna dimenzija hadža i kurban-bajrama¹

Sušтина hadža: njegovo vrijeme i prostor

Nismo očekivali da ćemo jednoga dana biti svjedocima mimoilaženja islamskih pravnika (fukaha') o pitanju utvrđivanja dana Arefata, kao posljedicom nesuglasja o utvrđivanju nastupa ramazanskog i ševalskog mladaka.

Ove godine desilo se razilaženje u utvrđivanju *dana Arefata*, a, sljedstveno tome, i u utvrđivanju *Kurban-bajrama* i dana koji mu slijede, tzv. *dana tešrika*. Desilo se ono što niko nije mogao pretpostaviti², s obzirom da su neke zemlje slijedile fetvu Vrhovnog šerijatskog vijeća Kraljevine Saudijske Arabije, dok se neke druge nisu saglasile s prethodnim pravnim stajalištem, te se, usljed toga, pojavila razlika u jednom danu. Treći krug islamskih zemalja postupio je suprotno prvim dvjema oprečnim fetvama i proizveo razliku od dva dana, tako da prvi dan Kurban-bajrama, 10. zu-l-hidždže 1428. h.g. diljem arapsko-islamskog svijeta, kao i u nekim evropskim državama u kojima žive muslimani, bijaše upriličen u tri različita dana, jednog za drugim, i to u srijedu, četvrtak i petak, 19., 20. i 21. decembra 2007. godine.

---

¹ Ovo je samo jedna od niza studija pod naslovom *Zamakāniyya al-Ahkām fi al-Islām*.

² Dakako, to nesuglasje podsjetilo nas je na pređašnja njemu slična, koja su se dešavala desetljećima prije, a koja su tada pravdana slabim poznavanjem kozmoloških znanosti i teškoćama prijenosa informacija unutar arapsko-islamskog svijeta. Danas se pak to smatra zaostalošću (konzervativizmom) s obzirom na grandiozan progres astronomske tehnologije i s obzirom na revolucionarni razvoj u svijetu tehnologija i u multimedijalnoj oblasti.

Prema tome, nesuglasje nije imalo samo međuregionalni i širi karakter, već se dogodilo i unutar jedne iste regije, kao u dvjema susjednim državama, Libanonu i Iraku.

Glede toga izbio je žestok prijemor među arapsko-islamskim zemljama o pitanju utvrđivanja vremenske sezone hadžskih obreda, kao primarna posljedica mnogolikih razilaženja o pitanju blagdanskih ritualnih termina.³ Tako se u jednoj državi vrijeme provodilo u postu, a u drugoj se nije zapostilo, u jednoj se razlijevala bučna vrema stanovnika, dok su u isto vrijeme stanovnici druge države postili i na Arefatu boravili, za razliku od trećih, koji su, tih dana, ožednjele hodočasnike vodom napajali (tervije).⁴

Dakako, možemo nekako i prihvatiti evidentno neslaganje među islamskim pravnicima o pitanju utvrđivanja pojave ramazanskog i ševalskog mlađaka, ali ako bi jedan krug pravnik nužno-posljedično zagovarao i nesuglasje o pitanju ramazanskog posta i Ramazanskog bajrama, tada bi se takav stav tretirao primarno njihovim mišljenjem i uvjerenjem. Ipak, ne daje im se pravo da, sljedstveno tom prijepornom metodu, nastupaju prilikom utvrđivanja dana Arefata i početka Kurban-bajrama. Naime, postoji velika razlika među islamskim osnovnim načelima (šartima) *ramazanskog posta* i *hadža*, ako se posmatraju iz perspektive vremensko-prostorne dimenzionalnosti njihovih glavnih dijelova (ruknova) ili sastavnih uvjeta (šartova), ili pak iz perspektive dimenzionalnosti znakovlja njihovih nastupa i završetaka budući da je post mjeseca ramazana *vremenski ibadet* koji, dakako, premošćuje prostornost na razini pokrajina (krajeva) naseljenih ljudskom populacijom diljem planete Zemlje.⁵ S obzirom da je post ibadet koji se kriteriološki prioritetno vezuje za vrijeme - sukladno pravnom formuliranju tradicionalnih islamskih fakiha - onda je, njegova prostorna dimenzija, njegov prigodak, tj. slijedi ga (*tabi'*) sukladno osnovnom poimanju šerijatskog (zakonodavnog) načela i obvezujućem propisu. Međutim, hadž je u potpunoj opreci postu, to usljed činjenice da

³ Sklon sam stavu da će to pitanje proizvesti pojavu šerijatskopravnog ekskluziviteta, ukoliko bi znalci fikhske oblasti neodgovorno pristupili našem istraživačkom razmatranju tog pitanja.

⁴ Imat ćete priliku u našem tekstu *Zamakaniyya al-siyam wa al-fitr* susresti se s osvrtnom na "zemaljsku prostornost postovnog vremena".

⁵ Vidi fusnotu br. 2.

je hadž prostorni ibadet, neraskidivom vezom uklopljen u prostor, a njegova vremenska dimenzija jeste priloške naravi, relacijom je primjeravan hodočasnicima u aktu vršenja hadžskih obreda, u kojem ostali svijet (nehodočasnici) prerogativno slijedi hodočasnike.⁶

Uzvišeni Allah u suri El-Bakara kaže:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (١٨٣)
 أَيُّهَا مَعْبُودَاتِ، فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ، وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامِ
 مِسْكِينٍ، فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ، وَإِن تَصَوْمُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ (١٨٤)

O vjernici! Propisuje vam se post, kao što je propisan onima prije vas, da biste se grijeha klonili. (183)

...i to neznatan broj dana; a onome od vas koji bude bolestan ili na putu - isti broj drugih dana. Onima koji ga jedva podnose - otkup je da jednog siromaha nahrane. A ko drage volje da više, za njega je bolje. A bolje vam je, neka znate, da postite. (184)

Isto tako, Uzvišeni u istoj suri kaže:

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٍ، فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفْتٌ وَلَا نَسْوَأٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ، وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمَهُ اللَّهُ، وَتَرَوُودُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى، وَاتَّقُونَ يَا أُولَى الْأَلْسَابِ (١٩٧)

Hadž je u određenim mjesecima, onom ko se obaveže da će u njima hadž obavljati nema snošaja sa ženama i nema ružnih riječi, i nema svađe u danima hadža. A za dobro koje učinite, Allah zna. (197)

Iz ovih kur'anskih ajeta jasno se pokazuje da post ima kriteriološki aksijalno-standardizirano vrijeme, a to je mjesec ramazan, bez obzira na njegovu prostornu dimenziju (makaniyya), tj. prostorna raznolikost nema utjecaja na njegovu vremensku dimenziju osim na razini raznolikosti geografskih lokalnih dnevnicā od jedne oblasti do druge, glede izlaska i zalaska sunca, što se tretira relativnom nuspojavom.

Za razliku od posta, hadž se dešava u vremenu koje se mjeri mjesecima, usljed čega proističu razlike u vremenu hodočasnika, jednih u odnosu na druge, sljedstveno njihovoj obavezi izvršenja hadža u tom vremenu. U tom slučaju, dimenzija vremena priloška je pojava, a ne kriteriološka, kao kod posta. Dakle, prostorna dimenzija hadža jeste aksijalna, bitna konstanta, a to je prostor

⁶ Vidi fusnotu br. 3.

Meke i njezina okruženja. Na tu dimenziju Uzvišeni Allah ukazuje u suri Alu Imran, kazavši:

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ (٩٦) فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٍ مِّمَّا قَامَ إِبْرَاهِيمُ، وَ مِنْ دَحْلَةٍ كَانَ عَامِلًا وَّاللَّهُ عَلِيمٌ حَجَّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا، وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (٩٧)

Prvi hram sagrađen za ljude jeste onaj u Meki, blagoslovljen je on i putokaz svjetovima. (96)

U njemu su znamenja očevidna – molitveno stojište Ibrahimovo. I onaj ko uđe u nj treba biti siguran. Hodočastiti Hram dužan je, Allaha radi, svako ko je u mogućnosti ka njemu zaputiti se; a onaj koji istinu zakriva – pa, zaista, Allah nije ovisan ni o kome. (97)

Zatim, u suri El-Hadž, Uzvišeni kaže:

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ (٢٧) أَلِشْهَادُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا مِنِ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقْتَهُمْ مِنْ نِعْمَةٍ لِأَنْعَامٍ فَكَلَّمُوا مِنْهَا وَأَطَعُوا النَّاسِ الْفَقِيرَ (٢٨) ثُمَّ لِيَقْضُوا تَتِمَّةَهُمْ وَلِيَأْتُوا أَلْدُورَهُمْ وَيَطُوفُوا بِبَيْتِ الْعَمِيقِ (٢٩)

...i oglasi ljudima hadž! Dolazit će ti pješke i na kamilama izmorenim; dolazit će iz svih mjesta dalekih. (27)

...da bi kušali vlastite koristi te da bi Allahovo ime spominjali u određene dane, na stočnim blagodatima kojim ih je Allah opskrbio. Jedite meso njihovo, a nahranite i siromaha ubogog! (28)

Zatim, neka sa sebe prljavštinu uklone, neka svoje zavjete ispune i neka oko Hrama drevnoga obilazak izvrše (Tavafu-l-ifada ili El-Zijara). (29)

A potom, u suri El-Bekara, Uzvišeni kaže:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ، فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا، وَمَنْ يَطُوعْ حَرِيرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ (١٥٨)

Safa i Merva su Allahova časna mjesta, zato onaj koji Kabu u hadžu hodočasti ili je umru naumio obaviti ne čini nikakav prijestup ako ih krene obilaziti. A onaj koji drage volje učini kakvo dobro djelo – pa, Allah je doista blagodaran i sve zna. (158)

Prema tome, obredoslovlje hadža, koje je skoncentrirano na prostor oko Svete kuće Božije (Bejtu-l-haram) i ostalih svetih mjesta, počev od platoa Arefata, pa do Muzdelife i Mine, prerogativno specifikira prostorna dimenzija (makaniyya). Sve

su to rituali koji su primarno vezani za posebno mjesto, na utvrđenoj geografskoj lokaciji; hadžski obredi jasnih svjetlokaza.

Time se pokazuje posvemašnje jasna razlika između posta specifikiranog primarno vremenskom dimenzijom i hadža determiniranog primarno prostornom dimenzijom. Tako mukellef⁷ može postiti mjesec ramazan bez obzira na prostornu dimenziju specifičnu po sebi, dakle, na svakom mjestu, ali ne može stupiti u realizaciju hadžskih propisa u stalno određenim mjesecima koji se protežu od ševvala do zu-l-hidždže⁸ osim na specifičnom utvrđenom lokalitetu, koji se ne razlikuje zbog raznolikosti mjesta iz kojih dolaze hodočasnici i raznolikosti pojavljivanja mlađaka u njima.

Pa kao što hodočasnik napušta svoje boravišno mjesto putovanjem u Meku, prijestolnicu islamskog ibadeta (bogosluznih rituala), radi obavljanja posebnih hadžskih obreda, on isto tako napušta svoje dotadašnje ishodište mlađaka s namjerom da bude sljedbenikom ishodištu mekanskog mlađaka, što je središte prostorne dimenzije hadža i glavni sastavni uvjet ovog ibadeta u specifičnim okolnostima.

Posmatrano iz te perspektive, udaljit će se od istine svaki islamski pravnik (fakih) koji se želi baviti pitanjem hadža sa

⁷ Mukellef je punoljetna, mentalno zdrava osoba obvezujuće podvrgnuta Allahovim propisima.

⁸ U predanjima Ibn Omera, Katade i Malika stoji da mjeseci (sezona) hadža sadrže tri puna mjeseca dana dok se u stavovima većine islamskih pravnika ističe da su to mjeseci: šavval, zul-ka'de, i deset dana zu-l-hidždže. Islam je, zacijelo, unio bitnu korekciju u poimanju hadžskih mjeseci u odnosu na poimanje predislamskih Arapa, koji su u mjesece hodočašća ubrajali zu-l-ka'de, zu-l-hidždže i el-muharrem, i to su tzv. tri mjeseca u nizu (jedan iza drugog ili tri mjeseca triju zvijezda), ili pak tri mjeseca neprekidnog posta. Stari Arapi time su smjerali utemeljenje načela sigurnosti i zaštite u tim mjesecima koja će hodočascima omogućiti ispunjenje hadža, očuvanje života, imovine i trgovačke robe. Zbog toga su u zu-l-ka'di kretali put Meke u sigurnosti, hodočastili u zu-l-hidždži obavljanjem hadžskih obreda, a napuštali je u muharremu s punim pouzdanjem. Dakle, u sezoni hadža hodočasnici i njihovi karavani bili su sigurni. Zacijelo, islam je zadržao glavninu formalnog značenja svetih mjeseci priključivši im i mjesec redžeb poznat kod starih Arapa kao "redžeb el-ferd" zbog izdvojenosti od ostala tri mjeseca u nizu. I njega su Arapi proglasili svetim mjesecom kao mjesecom "umre", dakle, iz istih razloga zbog kojih su tretirani sveti mjeseci hodočašća. Izvjesno je da je Poslanik, a.s., obavio umru u mjesecu redžebu, sukladno tradiciji starih Arapa. Taj Poslanikov čin blagonaklono je tretirao jedan krug klasičnih islamskih pravnika i znalaca Poslanikove tradicije, unatoč h. Aišinog osporavanja tog čina iz njoj poznatih razloga. Bit ćete u prilici susresti se s našim posebnim tekstom o temi *Arapski mjeseci prije i poslije pojave islama*, u kojem smo izložili značajna saznanja i znanja.

stajališta ramazankog posta te bude insistirao na nužnosti uvažavanja različitosti ishodišta mlađaka, bez obzira naslanjao se on na fenomen viđenja mlađaka ili na astrološki proračun, pri čemu će ga takva njegova recepcijska opcija dovesti do dupliciranja Arefata, jednog za hodočasnike i drugog za nehodočasnike, također i do dupliciranja Kurban-bajrama, i najzad do dupliciranja dana tešrika (bajramskih dana u kojima se uče tekbiri-tešrik)!

Ovakva fikhska rasprava po svojoj vanjskoj formi nije ništa drugo doli puko razglabanje o svekolikom jedinstvu (zajednice) i svojevrsno seciranje i ozljeđivanje tijela islamskog ummeta. Štaviše, to je vid grubog skrnavljenja ljepote percipiranja svekolikog jedinstva kojeg se ravnomjerno čvrsto drže i islamski pravnici i obični svijet, sukladno tvrdnji o jedinstvenosti obredoslovlja na dan Arefata (deveti dan zu-l-hidždže), na dan prinošenja žrtve (deseti dan zu-l-hidždže) i u danima tešrika (jedanaesti, dvanaesti i trinaesti dan zu-l-hidždže).⁹

Aksiomatska pitanja

1. Zbog čega stanovnici Meke moraju pratiti interplanetarne razlike u pojavljivanju mlađaka? Da li u samoj Meki postoje razlike u pojavljivanju mlađaka?
2. Zbog čega, također, stanovnici Meke moraju konsultirati fetve učenjaka ostalih zemalja i geografskih zona radi usklađivanja svojih stavova o pitanju pojavljivanja mlađaka i utvrđivanja mjesnih dnevnih razlika specifičnih za stanovnike Meke, s razlikama onih koji u nju dolaze iz dalekih krajeva radi obavljanja posebnih hadžskih obreda? Kakav je interes nekog islamskog pravnika iz Šama, Maroka, Alžira, Egipta, Turske, Irana, Iraka, Balkana, Indije, Pakistana ili fakiha iz nekih drugih zemalja i država za ibadete prostorno reducirane na toliko velikoj udaljenosti?
3. Na koji način ovaj ili neki drugi islamski pravnik jasnim stavom neoborive argumentacije može obrazlagati činjenicu da oko tri miliona hodočasnika na tačno utvrđenom

---

⁹ Moguće je dovesti u vezu stajalište pravnih znalaca tradicionalista sa stajalištem kruga islamskih pravnih znalaca modernista o cirkularnom kretanju hadžske sezone tokom koje se neće usresređivati na neki fiksni dan u kojem će se skupljanje hodočasnika smatrati sastavnim dijelom velikog hadža. Kako je moguće da se razilaze u takvom stajalištu i čime obrazlažu takve svoje principe?

mjestu postojano stoji izvršavajući jedan od temeljnih dijelova hadžskog obredoslovlja, ako su već učinili *pogrešku* u ustanovljavanju samog vremena tog obredoslovnog čina! Kako se neki pravnik može osjećati opuštenim insistiranjem da njegova fetva bude jasnim smjerokazom koji će slijediti hodočasnici izvršavajući se teškoćama i neodlučnostima u sezoni služenja Allahu koje se događa samo jednom u životu?!

Činjenični ishod stvarnosti

1. Hadžsko vrijeme ovdje je, uistinu, prateća konstanta (tabi) hodočasnika, uzimajući u obzir činjenicu da je osnova vremenskog utvrđivanja hadžskih obreda vezana za prostornu dimenziju hadža, a to je Meka!

2. Dan Arefata jeste dan kada hadžije izađu na mjesto Arefat i na njemu borave; Kurban-bajram je pak dan hodočasnčkog prinošenja žrtava s obzirom da je okupljanje hadžija usaglašeno konsenzusom islamskih pravnika (idžma) koji je (u šerijatskopravnoj normativi) pravosnažan argument!

3. Gledano s tog stajališta postoji samo jedan Arefat, a Arefat je samo u Meki. U ostalim zemljama ne postoji Arefat nego se slijedi dan Arefata tog istog dana, a ne u različitim danima i mnogobrojnim terminima! Kakav je smisao svečanog slavlja hodočasnika iz dalekih predjela u danu Arefata ako je Arefat lišen prizora zbora, poja skrušenosti i suza, jer su ga već napustili njegovi stanovnici hiteći ka prinošenju svojih kurban-žrtava ili pak kamenovanju kabura Ebu Regala – zavodnika onih koji se nagađanjima priklanjaju!¹⁰

Ovdje moramo ukazati na jedno fikhsko pitanje na koje se u ovom kontekstu ne bismo uopće osvrtnali da se nisu oko njega umnogostručila isprazna jezička naklapanja, a to je:

“Ako bi ljudi pogriješili u vezi s pitanjem Arefata na dan kada hodočasnici u duhovnom slavlju trebaju tamo boraviti, da li bi im to bilo ispravno ili bi boravak na Arefatu morali nadoknaditi sukladno fikhskom stajalištu ‘o vremen-skoj smetnji?’”

¹⁰ Da se poslužimo obrascima nekih rituala i simbolike iz perspektive mitologije i historicizma.

Odgovor: “Većina islamskih pravnika, vrsnih znanstvenika, estetičara (perfekcionista) i etičara, iskusnih tradicionalista, praktičara pragmatičara i intelektualaca (uopće), stoji na stanovištu da ‘ako bi se pogriješilo u zabrajanju hadžskih dana i usljed toga izašlo na mjesto Arefata mimo dana Arefata, takav postupak smatrao bi se valjanim’.”

Osnova takvog stajališta jeste Poslanikov, a.s., hadis koji je pouzdan na osnovu ljudi prenosilaca (sened el-rivaja) i samog teksta i sadržaja, a koji glasi: “Dan Arefata jeste onaj dan u kojem ljudi borave na Arefi što je sastavni obredoslovni čin”, a u drugom predanju stoji: “Post je onoga dana u kojem postite, Ramazanski bajram jesu oni dani u kojima bajramujete, a Kurban-bajram je onog dana u kojem žrtve prinosite.” U narednom predanju pak stoji: “Arefat je onog dana u kojem imam (vladar muslimana) boravi na Arefi radi obredoslovnog čina, dan žrtve (Kurban-bajram) je dan u kojem imam prinosi žrtvu, a Ramazanski bajram je onog dana u kojem imam prestane postiti.”¹¹

Značenje ovih hadisa jeste sljedeće: post mjeseca ramazana, Ramazanski bajram, Arefat i Kurban-bajram jesu obredoslovne (kolektivne) manifestacije zajednice i većine ljudi, a osobitom su obavezom o kojoj se brinu predstavnici opće zakonodavne i izvršne vlasti, koja je sposobna i zadužena promicati opća dobra države i njezinih građana, jer

“ljudi neće nered popraviti ako vladara nemaju,
a niti vladar postoji ako su neuki
među ljudima prvacima postali”¹²

ولا سِرَافَةَ إِذَا حَبَلَهُمْ سَادُوا   لَا يَصْلُحُ النَّاسُ قَوْحَى لَا سِرَافَةَ لَهُمْ

Zaokružujući ovu cjelinu želimo kazati da, pod pretpostavkom stvarno i konkretno počinjene greške glede ramazanskog

¹¹ Nema dileme da ovaj hadis posjeduje jasan povod izricanja koji su njegovi prenosioци prešutjeli. Mnogo je takvih primjera u kojima se ne ukazuje na značajne razloge izricanja poznatih hadisa. Kako se meni čini, razlog bi mogao izvirati iz zaokupljenosti duša i uznemirenosti eventualnim Poslanikovim devalviranjem prakticiranja sustava arapskih mjeseci, još od ranije poznatog, te njegovo usresređivanje isključivo na optičko viđenje mjeseca i na zbrajanje mjeseci prstima ruke. Ovoj temi posvetili smo više prostora u našem radu pod naslovom *Arapski mjeseci prije i poslije pojave islama*.

¹² Stih je preuzet iz jedne mudre poeme izvršnog i veličanstvenog sadržaja predislamskog pjesnika Salaa b. Amra el-Avdija poznatog kao El-Afvah, jednog od najmudrijih i najhrabrijih Arapa. Suzdržao sam se (Navukao sam gornju usnu među zube) nad drugim njegovim stihom kako se ne bi mislilo da sam ikoga namjeravao provocirati.

posta i njegova prestanka i glede hodočašća i njegova pratećeg obredoslovlja, ljudi ne snose nikakve posljedice u smislu pogreške i odgovornosti, prijekora i prigovora, zabrinutosti i žaljenja, jer se počinjena greška, koja je u domenu idžtihada i pretpostavki mišljenja uobzirenih od islamskih pravnikâ i muftija, ne može priricati ljudima¹³ budući da se, uistinu, smatra činom olakšice Uzvišenog Allaha i Njegovom blagonaklonosti naspram Njegovih robova i ugodnih sluga.¹⁴

Fikhsko stajalište u tom pogledu jeste sljedeće: svako pitanje koje podliježe idžtihadu jedva da može biti lišeno pogreške, pri čemu bi obaveza ponovljenog obavljanja rituala na načelu “ustopave mogućeg na vjerovatnom” predstavljalo pogrešku i zabludjelo razumijevanje, a takav postupak ne može biti metod šerijatskopavnog promišljanja islamskog pravnikâ!

Simbolika i mističnost

Posmatrano s aspekta (u okvirima) religiozne simbolike i kolektivnog senzibiliteta, muslimani diljem svijeta, istočno i zapadno, ukoliko priželjkuju istoobrazno sudjelovanje s hodočasnicima u trenucima hodočasničkog služenja Allahu (obredoslovlja) na razinama njihova veličanstvenog doživljaja i nutarnje percepcije ritualnih čina, ukoliko se nadaju prijemčivosti kod Allaha njihovih pokajanja i oprostaja njihovih grijeha, te čeznu za participiranjem u prazničkom slavlju Kurban-bajrama, tom svekolikom vjerskom simbolu, tada im se, s posvemašnjom sigurnošću, nalaže slijeđenje hodočasnika

¹³ Dopada mi se definiranje idžtihada od znalaca osnova šerijatskog prava, a ono glasi: “...ulaganje intelektualnog napora za iznalaženje dominantnog stava o stanovitom šerijatskopavnom pitanju.” Prema tome, krajnji cilj idžtihada, kao takvog, i svrha djelovanja mudžtehida predstavlja iznalazak prevlađujućeg pravnog rješenja o nekom šerijatskopavnom pitanju ili pak dominantnog shvatanja nekog normativnog teksta. To je ključna poenta u fikhskoj i šerijatskopavnoj literaturi. Dočim, namjera zakonodavca skoncentrirana je na izvođenje propisa temeljem njihovih argumenata, Ako je, poglavito, dosezanje pouzdanog stajališta razlogom namjere, u tom slučaju zbog odsustva pravilnog razumijevanja idžtihada potrebno je djelovati, u protivnom: “deva će sjesti pod teretom tovara”!

¹⁴ Ovdje smo prezentirali stajalište islamskih pravnikâ modernista glede predmetnog pitanja koji lociraju poteškoće i nesuglasja. Ranije rasprave ukazuju nam na fikhske škole i njihovo trpljene snažnih utjecaja bez izuzetka, koji su dolazili od Aristotelove metodologije logičkog suda: dedukcije, dijalektike, teorijske spekulacije i analitike.

u aktima obredoslovnog služenja, istovremenost boravka na Arefatu s njima i njihovu prinošenju žrtava – s obzirom da se hodočasnici smatraju temeljem (asl-primarnom paradigmom) koji se slijedi, a ostali muslimani nehodočasnici njegovim ogrankom (far). Ogranak ili sekundarno nikada ne izlazi iz okvira svog primarnog temelja, kao što ni sekundarni prigodak nije u suprotnosti s intencijom svog slijedstvenog uzorka. Slijednik je, zacijelo, samo slijednik i ništa više. Usljed toga je obaveza muslimana diljem svijeta, istočno i zapadno, da slijede hadočasnike: njihov boravak na Arefatu, scenarij njihova hadžskog obredoslovlja, dan njihove žrtve i njihova puta.

Vjerovatno se ljepota iskazivanja akta slijedenja ispoljava u prizoru boravka na Arefi¹⁵, koji je uspostavljen u ranim stoljećima islama, kada su se stanovnici pokrajina okupljali u svojim džamijama u ikindijsko vrijeme na dan Arefata i prakticirali ono što su činili hodočasnici na Arefi: dovama se obraćali Allahu i kod Njega tražili zaštitu i pouzdanje. Prvi među Allahovim slugama (abdullah, pl. abadila: ashabi po imenu Abdullah) koji uvedoše takvu praksu¹⁶ bijahu Abdullah ibn Abbas i Abdullah ibn Zubejr, koju je kasnije odobrio veći broj islamskih pravnika jer u njoj ne vide ništa loše.

Završni osvrt

Praznik (Bajram) u duhu vjerkog poimanja implicira značenje kojeg su srce i duša svjesni, smisao (pouku) o ritualnosti hadžskog obredoslovlja. To je takvo značenje koje obične Božije sluge doživljavaju kao praznike igre i rasonode, a iskrene, pobožne Njegove sluge aktom izljeva svjetlosti teofanija Allaha (svjetlosna pokazanja) u njihovim srcima. Bajram je izražajni akt zajedničke sreće običnih ljudi i istinskih Allahovih ugodnika. A, zacijelo, zajedništva nema tamo gdje je prisutno nesuglasje. Osim toga, Bajram simbolizira žudnju za temeljnim načelom

¹⁵ Filološko definiranje nudi nekoliko varijabli. Međutim, u ovom kontekstu preferira se definicija koju daje Matrizi u svom "Al-Mu'rabu", a koja glasi: "To predstavlja oponašanje stanovnika Arafe u ostalim različitim mjestima".

¹⁶ Po Ebu Hanifi, jedan od sljedeće trojice: Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Omer ili Abdullah b. Abbas, ili, po drugima, dvojica posljednjih i još dvojica: Abdullah b. Amr b. el-Aas i Abdullah b. ez-Zubejr.

(usul), u kojem smo prvobitno bili, a zatim se s njim sjedinili (od njega se odvojili?).

Isto tako u prinošenju žrtve na dan Bajrama nalazimo svekoliki smisao koji ne možemo doživjeti razjedinjeni. Dakle, kakvo značenje ima dan Arefata ili Kurban-bajram ili pak dani tešrika, na tolikoj distanci od hodočasnika predanih tamo izvršavanju hadžskog obredoslovlja? Ili kakvo je značenje u činu hadočasnčkog dolaska na Arefat i povratka s njega i u činu općeg obilježavanja dan Arefata i tervije od ostalih muslimana nehodočasnika diljem svijeta?

To bi bio stvarni smisao Bajrama smotrenog u njegovoj religioznoj simbolici; ostvarenje kontinuiteta na prostornoj distanci i očitovanje jedinstva pluralizma, a kad ne bi bilo tako, Bajram kao praznik postao bi tajnim znakom u jeziku konačne svrhovitosti njegovih naizmjeničnih dana i njegovih skladnih principa.

To je smisao našeg govora o vremensko-prostornoj dimenziji dana Arefata, Kurban-bajrama i dana tešrika, i bez obzira što je za neke dijelove naše zemlje ta dimenzija prostornispecifikum, zbog činjenice daje nadvišenavremenom obujmljivanjem u sebe vremena svih ostalih prostora ili pak rasprostiranjem njenog vremena na sve druge krajeve. To je, zapravo, vrijeme u nekim drugim svojim dimenzijama kakve su apsolutnost (itlak) ili ograničenost, (kajd), rastrtost (razlivenost-nešr) ili savitljivost (zasvodljivost-tajj).¹⁷

Konačno, naspram uzasebljenosti određenog prostora (el-makan) samo na Arefat stoji, u istom značenju, razlivenost

---

¹⁷ Poneko će u našoj interpretaciji o transpoziciji vremena i prostora u okvirima ibadeta i običajnih formi htjeti tražiti vid mog subjektivizma ili neku vrstu alegoričkog, figurativnog govora (simbolizma) i tajnog znakovlja. To je, zacijelo, usud svakog mislioca uhvaćenog u sužanjstvu jezičkih kategorija i pojmovlja. Pozicija je gnostika, neuporedivo drukčija, što nije nikakvo čudo. Naime, multidisciplinarno znanstveno iskustvo ispoljava se nekada kao prepreka i smetenost u mnoštvu /bezdanu/ sumnji (agoniji skepsi) i iluzija, za razliku od sofistiranosti gnose, koja se manifestira kao nutarnje zrenje i doticanje istine unutar milosrdnosti jedinstva i primordijalnog svjetla. Jednostavno kazano, neće biti svjestan značenja samolišavanja privlačnosti univerzuma zahvaljujući omći vremena i prostora niko osim onoga koji osjetilno kuša značenje čistote tajnovitog, molitve duha, post srca, pročišćenje duše, hodočašće uma. Onaj ko iskustveno kuša spoznao je. A kada spoznaš, prihvati se i ne pričaj!

protežnog vremena (el-zeman) u svim pravcima, pri čemu se sjedinjuje protežno s integralnim i sukladiraju pluralno i pojedinačno.¹⁸

U tom kontekstu vidimo obavezu islamskih pravnika (fakiha) za iskazivanjem dužne pažnje o dnevnosti (jednodnevnic) Arefata, Kurban-bajrama i dana tešrika načelno zarad hodočasnika i slijedbeno zarad nehodočasnika. Prema tome, vjersko-pravno definiran dan i onaj astrološki ustanovljen moraju biti jedan jedinstven dan za sve krajeve svijeta, bez obzira predstavljao on lunarni ili solarni dan. To je zbog toga što je to dan koji se ne razlikuje zbog razlikovnosti mjesta i zona, niti zbog međusobne udaljenosti gradova i regija. Što se pak tiče raznolike dnevne satnice, ranije ili kasnije, u odnosu na neku tačku na zemlji, to predstavlja realnu konstantu dana kao takvog jer su znamenja Sunca na izlasku i na zalasku, a ne posljedica razlike u pojavi mlađaka koja u osnovi prati moć veličanstvenog sunca.¹⁹

To bi bila fikhska etimologija hadža te njegovih prostorno-vremenskih relacija i pojmovnih činjenica²⁰: aksijalni prostor i adverbijalno vrijeme, locirano mjesto i neograničeno vrijeme, fiksni prostor u sebi smiren i promjenljivo vrijeme nedogledne razlivenosti.

Na osnovu toga ne gubi se značenje hadža i Kurban-bajrama usljed njihova promicanja dan prije ili dan poslije, budući da hodočasnici okupljanjem na propisanom mjestu daju pečat tom ibadetu, i koji, također, vremenu daju specifično značenje, preobrazujući ga u zakon (odredbu) vremenskog trajanja. Dakle, s hodočasicima vrijeme postaje (epohalno)

---

¹⁸ Smatram da se u ovom značenju post na dan Arefata čini poželjnim za nehodočasnike, prema nekim pravnim znalcima. To je zbog toga što su hodočasnici u ibadetu činom boravka na Arafatu, a ostali svijet, tj. nehodočasnici su u ibadetu činom posta tog dana. Boravkom (kijam) i postom (sijam) ostvaruje se vremensko-prostorno jedinstvo osjećajnog doživljaja tokom kojeg se favorizira prostor, a zakriva vrijeme.

¹⁹ Izvjesnost zbilje afirmiraju akceptirane činjenice naše etike. Zbilja je više-dimenzionalna i pokazuje se kroz prizmu brojnih opcija i mnogostrukih perspektiva. Ona, kao takva, jeste poluga za nametanje krajnosti i prisile, na jednoj strani, i kao akt mrzovolje i ponosa protiv totalitarizma i hegemonije, na drugoj strani.

²⁰ Potrebno je kloniti se onog koji identificira astronomski proračun s optičkim viđenjem jer je sličan onome koji izjednačava guštera i kita. O tom pitanju više u našem tekstu pod naslovom *Vremensko-prostorna dimenzija u pojavama mlađaka*.

vremenito i njihov prisljedak, a ne obratno, oni prisljedak vremenu. Oni bivaju posjedovateljima vremena, a posjedovatelj vremena privilegiran je posebnim statusom koji obujmljuje univerzalno (totalitet) – kako bi to izrazili znameniti gnosticici.

Prema tome, dan Arefata jeste onaj dan u kojem hođočasnici žurno hite ka Arefatu radi boravka na njemu, dan Kurban-bajrama jeste pak onaj dan u kojem oni prinose svoje kurbanske žrtve, dok su dani tešrika dani sreće i radosti, veselja i zadovoljstva. Konačno, nikakvog smisla nemaju istraživanja o pojavama mladaka i njihovim astrološkim razlikama u odnosu na regije, pokrajine i države. Pitanje je islamski-pravno zasnovano, bez obzira prihvatili ga mi faktom znanstveno-astrološkog proračuna ili aktom optičkog viđenja.²¹

Na kraju našeg islamsko-pravnog putešestvija želimo upozoriti da nam nije bila namjera, u širim ili užim razmjerama, ulaziti u polemički poligon srednjovjekovnih islamskih pravnika, na čiju smo metodologiju i uporišta ukazivali u fussnotama našeg rada. Naprotiv, tematiziranjem pitanja hadža i relacija njegove vremensko-prostorne dimenzije namjeravali smo ukazati fikhskim znalcima na etimološku pozadinu pitanja o kojima se ne može donositi konačan ili završan sud. Prema tome, islamska pravna znanost (fikh) i pravno mišljenje kao njegov instrument gube svaku draž i veličinu (ozbiljnost) ukoliko su zasnovani na pristrasnim pogledima, subjektivnim tendencijama i individualnom licemjerju.

Onaj pak čiji je motiv puka polemička rasprava, zacijelo, svoje pravno stajalište zasniva na nemoći i iluzijama, gradeći

---

²¹ U svim našim islamsko-pravnim školama prisutno je metodološko stajalište, kojim se ima potreba iskazati tematska sustavnost (simetričnost, sukladnost) prilikom tematiziranja fikhskih pitanja i kategorija idžtihada, a osobito sekundarnih kompliciranih ili srodnih pitanja unutar kojih se jasno pokazuju njihova principijelna načela, a zakriva njihova sekundarna narav. Ovdje ćemo kao primjer navesti stav većine pravnikâ glede obaveznosti pet dnevnih namaza vjerniku koji boravi u sredinama polarne zone ili u njezinu okruženju. U tom slučaju obaveznik će utvrđivanje namaskih vremena primjeravati zemljama najbližim polarnoj zoni u kojima pet znakovitih namaskih vremena nije skriveno. Uprkos činjenici što ne nalazim utemeljenost ovakvog pravnog rješenja na načelu: "Ukoliko nestane uzrok, nestaje i ono što je njime uzrokovano", zamjećujem u njihovu stavu snažnu pravnu privrženost implicitnom (pretpostavljenom) značenju regularnog (kanoniziranog) dana s obzirom da predstavlja jedinstven dan na svim stranama svijeta. Međutim, islamski pravnici odustaju od takvog stava glede dana Arefata, jer ga smatraju općim danom za sve strane svijeta bez izuzetka.

tako svoje fikhsko zdanje na čistim pretpostavkama koje smatra primarnom osnovom (asl), a u suštini su tek sekundarne pouzdanosti (fer'). Tako on svoj učinak okonča i ne bivši svjestan da je piramidu sazidao naglavačke, a ne na temeljima.

Preveli s arapskog i tekst priredili:
Sead MRAHORVIĆ i Muhamed MRAHORVIĆ

الشيخ الأستاذ الدكتور عبد الرحمن الحلوة

زمانية الحج والأضحى

لقد قام الأستاذ الشيخ الحلوة المكرم في دراسته لمسألة موضوعية بتقديم الفهم المتخذ لرموز الحج والأضحى من منظور زمانية هذه الأحكام. ولذا لعلومات الشيخ نفسه فإنه قد توجه بشرح كافة الأحكام والعبادات الإسلامية ملتزماً بمنهج نفسه ومن المنظور السالف الذكر بحيث أدى ذلك إلى ظهور سلسلة من بحوثه العقائدية التفهيمية التالية: زمانية الأحكام في الإسلام، زمانية الصيام والظفر، الشهور العربية قبل الإسلام وبعده، زمانية المطالع الهلالية، زمانية الحج والأضحى وغيرها. إن الفكر الأساسي للدراسة مرتكز على قول الرسول محمد صلى الله عليه وسلم: "إختلاف أمي رحمة" والذي قد تم فهم الحديث وشرحه بأوجه متباينة من قبل العلماء المسلمين في صدر الإسلام. وعلى سبيل المثال، فقد فسره الجاحظ قديماً في وجه "إذا كان ذلك كذلك، فالاجتماع عذاب ونقمة"، وعلى خلاف له فقد شرحه العالم الآخر الخطابي بقوله: "إن الاختلاف يكون اختلاف تنوع واختلاف تضاد، فالأول رحمة والآخر نقمة".

By Shaykh Prof. Dr. Abdurrahman al Hulw

TIME-SPACE DIMENSION OF HAJJ AND QURBAN

In his discussion about the title, the distinguished professor Shaykh Al-Hulw offers us a modern understanding of the religious ritual symbols of pilgrimage and Eid al-Adha holydays, from the perspective of their time-space dimension. According to his own information, applying the same research methodology, from the above mentioned dimension, Shaykh Al-Hulw had engaged in interpretation of the entire Islamic religious rituals, what had resulted in a very important cycle of his theological-legal essays such as: Time-Space Dimension of Shari'ah Regulations in Islam, Time-Space Dimension of Siyam and Fitr, Arabic Months before and after Appearance of Islam, Time-Space Dimension of Appearance of New Moon, Time-Space Dimension of Hajj and Qurban act. The central idea of the discussion was focused on the words of the Prophet, a.s.: "Divergences among my followers are blessings (from the Lord)", which, already in the early Islam, were differently understood and interpreted. Thus the classic Jahiz will have understood them in a sense that "if that is the case, then the consensus represents punishment and rage from the Lord". On the other side, the younger classic Al-Huttabi has offered a totally opposite interpretation of the Prophet's Hadith by saying: "Divergence of opinion can be twofold: the divergence in regard to the classification, and the contradictory divergence; the first one is blessing and the other one is punishment."